

Virágos Márta

100 év: Mozzanatok a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának történetéből

Az Egyetemi Könyvtár elmúlt 100 éve sajátos ívet fut be. Az egyetem megalakulásakor (1912) egységes intézmény létrehozásáról döntött az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, így a könyvtár története is egy intézmény fejlődéséhez kapcsolódik egészen 1950-ig. 1950 és 2000 között az autonóm módon működő felsőoktatási intézmények könyvtárai önállóan, de számos szálon összefonódva szolgálták az oktatás és a tudomány információellátását. Így természetes volt, hogy a politikai változások után az universitas gondolatához való visszatérés a könyvtárak életében a még szorosabb együttműködést indította el, míg nem 2000-ben megalakult az integrált Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára (DEENK), amely azóta is egységes szerkezetben és szolgáltatásokkal látja el az oktatást, a kutatást és a gyógyítást segítő feladatait.

Tárgyszavak: egyetemi könyvtár; könyvtártörténet; Debrecen

Bevezetés

A nagy látnok és könyvtáros, az indiai *Shiyali Ramamrita Ranganathan* 1931-ben tette közzé a könyvtártudomány öt alaptörvényét¹, amelyek ma ugyanúgy érvényesek ránk, legfeljebb a tartalmuk bővült és aktualizálódott a fejlődéssel, mint ahogy az élet számos területén tapasztaljuk: így a szervezés és vezetés helyett a menedzsment a korszerű kifejezés, fejlesztés helyett pedig az innováció ajánlott.

Viszont állandónak tekinthetjük a könyv változó természetét, a felhasználók változó természetét és a könyvtár változó természetét. Ehhez a változáshoz kell igazodnia és a megfelelő választ adnia a könyvtáros szakembernek minden korban.

Ha most visszatekintünk az egyetemi könyvtár 100 évére, akkor igazolva látjuk Ranganathan ötödik törvényét, hiszen ez az intézmény a folyamatos alkalmazkodások mellett jól használta ki lehetőségeit és impozáns fejlődésen ment keresztül.

A szűk időkeret miatt nincs lehetőségem egy részletes történeti áttekintésre, így az általam – valószínűleg erősen szubjektív megközelítésben – jelentősnek ítélt mozzanatokról fogok beszélni. A DEENK rendszerét 2001. óta alkotó könyvtárak története több korszakban fonódott egybe, és el-

mondhatjuk, hogy a független működés idején sem távolodtak el egymástól teljes mértékben, mert a formális és informális együttműködések számos dokumentumát ismerjük.

Az otthonkeresés korszaka

A debreceni egyetem gondolatának felvetődésétől az egyetem tényleges létrehozásáig jó félévszázad telt el. Debrecen már az első vidéki egyetem létesítésekor is jelentkezett és nemcsak szívesen látta volna falai között, de nyomós érvekkel támogatta az állami intézmény alapítását.

Az egyetem tényleges megvalósulását hosszas tárgyalások előzték meg. Az állam egyrészt a várossal, másrészt a főiskolát fenntartó *Tiszántúli Református Egyházkerület*tel tisztázta a megoldás módozatait. Nyilvánvaló volt már ekkor, hogy az egyetemi munka megfelelő könyvtári háttér nélkül

¹ A könyv használatra való; Minden olvasónak meg kell találnia a könyvét; Minden könyvnek meg kell találnia olvasóját; Tiszteljük az olvasó idejét; A könyvtár folyamatosan növekvő szervezet.

elképzелhetetlen és a kollégium gazdag könyvtárral rendelkezett, ami alkalmasnak tűnt az új igények kielégítésére. A tárgyalások során azonban a könyvtár ügyét csak felületesen érintették, mert mind a két fél tisztában volt azzal, hogy ez lesz az egyik legnehezebben megoldható kérdés, amit a 25 évig terjedő (1908–1933) huzavona is igazolt. *Módis László* „A debreceni egyetemi könyvtár történeti adatai” című közleményében majdnem 200 oldalon ismerteti ennek a negyedszázadnak a fordulópontjait, melyet három nagy szakaszra bont: a kedvező kilátások kora, a kérdés napirenden tartása, és a harcok éve.

Az eredményt ismerjük, és ma ezt ünnepeľjük, hiszen az egyetem önálló könyvtárat teremtett magának és az elműlt 100 esztendő alatt erejéhez és lehetőségeihez mérten úgy támogatta, hogy az egyetemi könyvtár egy nagy ívű, fenntartójához méltó fejlődési pályát tudott beteljesíteni.

Az 1912-ben alapított *Debreceni Tudományegyetem* csak 1915 végén kezdett az önálló egyetemi könyvtár szervezésével foglalkozni, miután a református kollégiummal folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre. 1916 márciusában a vallás- és közoktatásügyi miniszter az Egyetemi Könyvtár megszervezésére könyvtárórt nevezett ki, *Csige Varga Antal* személyében. Az egyetem 1917-ben kibérelte a *Simonffy utcai 2/b és 2/c* városi bérház II. emeletét és napidíjasokat is alkalmazott az igazgató segítségével a 10 000 kötettel induló könyvtárhoz (1., 2. ábra).

1. ábra Az Egyetemi Könyvtár első otthona

Kevesen gondolták akkor, hogy ez a néhány helyiség lesz könyvtárunk otthona a következő másfél évtizedben, ahol már az első években jelentkeztek a raktározási gondok.

A megfelelő elhelyezés kivívásában elévülhetetlen szerepet játszott *Nyíreő István*, aki 1929-ben a kultuszminiszter, *Klebelsberg Kuno* utasítására megbízással érkezett Debrecenbe, hogy az egyetemi könyvtár igazgatója legyen. Nyíreő a folyamatban lévő Főépület építkezésének aktív részesevé vált, s ez az intézmény szempontjából sorsdöntőnek bizonyult. A könyvtárépítészet és könyvtárszervezés kérdései felé nyitott igazgató *Korb Flóris*sal egyezettette a könyvtári igényeket, amelyeket az építkezés irányítója figyelembe is vett (3. ábra). Klebelsberg Kuno 1929-ben rögzítette az új könyvtár helyiségeinek Nyíreő által javasolt határozatát, s a költségek fedezéséről biztosította az egyetemi tanácsot. A kiváló műépítésszel egyetértésben Nyíreőnek sikerűlt a terveknek a korszerű könyvtárépítészeti elveknek megfelelő átalakítása és a könyvtári épületszárny megnagyobbítása, amely így 2 millió kötet és több száz olvasó befogadására lett alkalmas. (Ma közel 4 millió kötet helye.)

2. ábra A könyvtár olvasóterme

1932 októberében végre megkezdődhetett a könyvtár átköltöztetése az egyetem főépületébe, amit a téli hónapok ellenére igen kedvező körülmények között, programszerű gyorsasággal bonyolították le. A kellő előkészítés következtében a 100 000 kötetet meghaladó állomány minden darabját sikerűlt egyenesen a végleges helyére juttatniuk.

Az Egyetemi Könyvtár építése 20 évvel az európai könyvtárépítészet egyik gyöngyszemének számító kolozsvári után fejeződött be, így méltán kísért nagy szakmai figyelem. Sikere annak köszönhető, hogy tervezésénél és kivitelezésénél az építész és a könyvtári szakember teljes összhangban tudta érvényesíteni a külföldi tapasztalatokat és a kor magas színvonalú technikai megoldásait.

3. ábra Egyetemi építkezés, 1929.

Bár az oktatási egységek és a könyvtár egy épületben helyezkednek el, a könyvtár hetven méteres homlokzatú építménye eltérő céljai miatt a központi épület komplexumával szerkezetileg csak kevésbé függ össze, elhelyezése mégis elárulja azt a szoros viszonyt, amely az egyetem oktatási egységeihez kapcsolja. Monumentális kiképzésű főbe-

járója az épület közepén lévő díszudvar felől van (4. ábra). A nyilvánosság számára szánt minden tágas helyisége észrevehetően hangsúlyozza tervezője alap gondolatát, hogy e könyvtárnak bárki számára könnyen hozzáférhető, és a komoly munka számára készült tudományos intézménynek kellett lennie.

4. ábra A könyvtár homlokzata

A könyvtár feladatainak növekedésével az épületen belül több átalakítás is történt, főleg új munkaszobák kialakítása az állomány rováására, így az 1980-as évekre rendkívül zsúfolttá vált. Az egyetemi templom átadásával majd egy negyedszázadra a folyóiratok, a zeneműtár és a kéziratár méltó otthonra nyert. Az átalakítás során nagy hangsúlyt helyeztek a *Borsos József* tervezte református templom építészeti és műemléki jellegének megőrzésére (5. ábra).

2006-ban került sor a főépületben működő *Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár* olvasói tereinek és a könyvtárosi munkahelyeinek jelentős megújítására. A projekt keretében mintegy 2 000 m² átalakítása történt meg, amelynek elsődleges célja volt, hogy új, tágas, szabadon bejárható nyilvános tereket hozzunk létre és megteremtjük a feltételeit a hagyományos dokumentumok-

hoz, tanulmányi anyagokhoz és elektronikus információforrásokhoz való hatékonyabb, gyorsabb hozzáférésnek. A kb. 1 500 fm szabadpolcra mintegy 25–30 ezer dokumentumot helyeztünk el.

Az önálló orvoskari könyvtár megalakításának érdekében is folyamatosan küzdöttek a kar képviselői, de tényleges létrehozására csak 1947-ben került sor, otthonra pedig egy évvel később lelt, a Kenézy Villában, ahol fokozatos terjeszkedéssel 1981-ben a teljes épületet elfoglalta és egészen 2005-ig működött (6. ábra). Már a 90-es évektől elindultak a tervezések egy 21. század elvárásainak megfelelő otthon kialakítására, ami aztán 15 esztendő alatt realizálódott, és az orvostudományi gyűjtemény méltó helyet kapott a jelenlegi épületben jelentősen bővülve a volt KLTE (Kossuth Lajos Tudományegyetem) kémiai és biológiai szakgyűjteményeivel (7. ábra).

5. ábra Az egyetemi templom

A könyvtári rendszer új egysége, a *Társadalomtudományi Könyvtár* 2002. november 25-én kezdte meg működését, a mintegy 300 ezer kötet befogadására alkalmas új épületben (8. ábra). A könyvtár gyűjteményének nagyobb része a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár állományából került ki, ehhez integrálódott a *Közgazdaságtudományi Kar* mintegy 5–6 ezer kötetes

könyvtára, valamint a *Jog- és Államtudományi Szakkönyvtár*, amely korábban az Egyetemi Könyvtár különgyűjteményeként működött.

Az agrárképzés ugyan nem lett szerves része 1912-ben az egyetemnek, de jelentős történeti múltra tekint vissza. A könyvtár jelenlegi elhelyezésére a 80-as évek végén került sor.

6. ábra A Kenézy Villa

7. ábra A Kenézy Élettudományi Könyvtár mai otthona

8. ábra A Társadalomtudományi Könyvtár épülete

A Szakmai munka fejlesztése és a növekedés korszaka

Mivel az egyetemi könyvtárban az alkalmazottak száma évekig csak 7–8 fő volt, a szakmai munka szervezése lassabban haladt az óhajtottnál, de néhány év alatt az addigra 43 000 kötetre duzzadt állományt teljes mértékben katalogizálták, sőt az ETO egyik alapját képező brüsszeli tizedes osztályozási rendszer alapján elkészült a könyvtár szakrendszere is. Elkezdődött a szemináriumi könyvtárak egyesített cédulakatalógusának létrehozása és megindult a könyvtárközi kölcsönzés is. Az egyetemi tanács elfogadta a könyvtár működési rendjét és elkészültek a munkaköri leírások. A *Könyvtári Bizottság* több kezdeményező javaslata közül kiemelkedik az egyetem valamennyi szemináriumára és tudományos intézetére kiterjesztendő központi katalógus terve. Ennek tényleges megvalósulására több mint 80 évet kellett várni.

Nyíreő István nemcsak az új könyvtár tervezésében és átköltöztetésében szerzett elévülhetetlen érdemeket, de fontos feladatnak tekintette a könyvtári különgyűjtemények kialakítását: egy-egy jeles személy magánkönyvtárának együtt-tartását, kiadói- és nyomdai különgyűjtemények létrehozását. A *Kner család* tagjaival kialakult szakmai és baráti viszony eredményezte azt, hogy a híres gyomai nyomda 1935–1943 között raktárkészleté-

ből mintegy 30 000 kötetet ajándékozott a könyvtárnak: ez lett az alapja a rendkívül értékes Kner-külongyűjteménynek. Nyíreő másik nagy érdeme az, hogy a könyvtárat bekapcsolta a nemzetközi szakmai vérkeringésbe. A könyvtár tagja lett az *Associate of the National Book Council* egyesületnek és csatlakozott az *Erdélyi Szépmíves Céh* és a *Városok Kulturális Szövetsége* tagintézményeihez. Igazgatósága alatt az egyetemi könyvtár öt világrész mintegy 250 egyetemével és tudományos intézetével alakított ki élénk szakmai és csere kapcsolatot.

A második világháborút követő néhány év zavaros viszonyaira jellemző a gyakori vezetőváltás, a pénztelenség és a könyvtári személyzet létszámának felére csökkenése. A gyűjtemény háborús vesztesége a *Vörös Hadsereg* bevonulása után eltűnt könyvek, a bombázás következtében elpusztult kiadványok, valamint a *Magyar Államrendőrség* által elszállított fasiszta szellemű könyvek következtében több száz könyvet és folyóirat-évfolyamot számlált. A nagyon szerény körülmények ellenére a könyvtárnak sokrétű feladatot kellett ellátnia, de elsődlegesen az egyetemen folyó oktató- és kutatómunka kiszolgálása volt a cél. A hallgatókat nemcsak kötelező irodalommal kellett ellátni, de szaktanácsadással is fontos volt segíteni, és jelentős közművelődési feladatok is hárultak a könyvtárosokra.

Érdekes módon a háború után megindult gyűjteményi gyarapodás és a feladatok növekedése jelentősen emelte a könyvtár tekintélyét, melyet a magyar könyvtárügy vezetői is értékelték: a 213/1951. december 18-án hozott törvényerejű rendelet a hazai tudományos könyvtárak közül a Debreceni Egyetemi Könyvtárat emelte a *Széchenyi Könyvtár* mellé második teljes körű köteles példány gyűjtőhelyé.

A hatvanas évek közepéig megtörtént a könyvtárak alapfunkcióinak, „horizontális” szervezetének, szolgáltatásainak, gyűjteményeinek, katalógushálózatának, kiépítése és ezzel megteremtődött a feltétel a minőségileg is új célok kitűzéséhez. Ez a tudományos könyvtári jelleg erősítését, a kutatók szükségleteinek hatékonyabb kielégítését fogalmazta meg. *Csúry István* vezetésével az egyetemi könyvtár korszerű modelljének megvalósítása került napirendre, amely a tudományos kommunikatív tevékenységek előtérbe helyezését igényelte az érdemi kutatási és oktatási tevékenységek segítésére. Az egyetemi könyvtárban kialakították a szakreferensi rendszert, és egy új tárgyi betűrendes katalógus is készült. A Kenézy Könyvtárban és az Agrártudományi Könyvtárban szintén jelentősen erősödött a szaktájékoztató, folyamatosan készültek témabibliográfiák, vagy különböző ajánló listák, mint például a Kenézy Könyvtár „Új könyvek”, vagy „Klinikai Téka” című kiadványai.

Korszakváltás

Talán a kívülállók kevésbé gondolkodnak el azon, hogy a közelmúlt informatikai változásai mekkora lehetőséget és kihívást jelentettek egy olyan nagyon régóta, s nagy hagyományokkal működő szakma számára, mint a könyvtárosság.

A technikai és technológiai változások közt teljesen megújultak a munka feltételei, a hálózat pusztán léte és a digitális kultúra adta lehetőségek, s a hazai szervezeti változások is átírták szakmánk teljes paradigmarendszerét. A könyvtáraknak a számukra teljesen megváltozott világban új feltételek és kihívások között kellett megfelelniük a felhasználói elvárásoknak, s a hagyományos eszközrendszert együtt kellett működtetni egy még teljesen újjal, egy zömében virtuálissal.

Természetesen azért nem egyszerre szakadt ránk az égbolt, mivel az első számítógépek fokozatosan szivárogtak be a könyvtárainkba a nyolcvanas években.

A számítógéppel való könyvtári feldolgozó munkát és információszolgáltatást a könyvtárak már 1984-ben elkezdték. A katalogizálás az Unesco által ingyenesen rendelkezésre bocsátott Micro-Isis szoftverrel indult, míg a postától bérelt vonalon elkezdődött a rendszeres információkeresés a nagy közvetítő központokon keresztül, mint a DATA-STAR, DIALOG és STN International (9. ábra).

9. ábra Az első számítógép

Az 1991-ben aláírt debreceni universitas megalapításáról szóló okirat bátorította a debreceni tudományos könyvtárakat, hogy sikeres közös pályázatot nyújtsanak be világbanki támogatásra korszerű számítógépes adathálózat és egy integrált könyvtári rendszer kialakításáról. Így 1992-ben megindult az az úttörő munka, amely a kiválasztott Voyager szoftver magyar könyvtári környezethez való igazításáról, nyelvi fordításáról és a USMARC adaptálásáról szólt. Ezzel párhuzamosan megtörtént a *Library of Congress*-szel kötött szerződés alapján az LC tárgyszórendszerének átvétele és magyarra fordítása. A Kenézy Könyvtárban ezzel egy időben elindult a *Nemzeti Orvosi Könyvtár* (NLM, USA) orvosi tárgyszórendszerének (MeSH) átvétele és honosítása.

1996-ra már rendszerszerűen működtek az online katalógusok, melyek a könyvtárak állománya mellett több tanszék dokumentumainak leírását is tartalmazták.

1996-tól külön adatbázisban kezdődött el a KLTE oktatóinak publikációit tartalmazó bibliográfiai tételek feldolgozása. Szeptemberben megindult a számítógépes kölcsönzés, 1997 januárjától pedig már előjegyzésre is volt lehetőség.

2000. január 1-jén megalakult az öt egyetemet és három főiskolát integráló Debreceni Egyetem, húszeszes hallgatói létszámmal. Az egyetemek egyesülését 2001-ben követték az intézmények könyvtárai, létrehozva az egységes szervezetű, gazdálkodású

és irányítású Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárát (DEENK). A nemzeti gyűjtőkörű Könyvtár a hazai könyvtárhálózat meghatározó súlyú tagjává vált, egyetemi feladatai mellett országos és regionális funkciókkal, széles körű nemzetközi kapcsolatrendszerrel. A megvalósult könyvtári integráció eredményeként a hét, különböző méretű és fejlettségű tagkönyvtárból kellett korszerű, azonos színvonalon szolgáltató egységes könyvtári rendszert létrehozni.

Az integrációval egy időben elkészült a könyvtár hosszú távú fejlesztési terve, amely az egyetem intézményfejlesztési irányelvein és az országos könyvtári stratégiai terven alapult. A 21. századi felsőoktatást szolgáltató egységeként és a modern könyvtári informatikai eszközöket felhasználva a DEENK célja olyan szolgáltató könyvtári rendszer kialakítása volt, amely kölcsönző könyvtárból tartalomszolgáltató könyvtárrá alakul, működésében korszerű és költségkímélő lesz.

A fenti célkitűzés megvalósításának eszközei:

- egységes működési elvek, szabályzatok kialakítása,
- a könyvtári gyűjtemény racionálisabb szervezése, a szakkönyvtári rendszer fejlesztése,
- az egyetem teljes dokumentumvagyonát feltáró számítógépes katalógus építése,
- a tagkönyvtárakban azonos alapelveken nyugvó, a modern információtechnika eszközeit felhasználó 24 órás elektronikus szolgáltatásokat alakítottunk ki,
- a felhasználók képzésére az egyetemi oktatás szerkezetébe épülő könyvtár-informatikai kurzusokat indítottunk.

A tartalomszolgáltatás új formái

A könyvek megőrzésére vállalkozó könyvtár mára már mennyiségileg és minőségileg is új szakaszba lépett: nemcsak a nyomtatott információ őrzéséről és megtalálhatóságáról kell gondoskodnunk, hanem a legkülönbözőbb médiumokon megjelenő információforrásokat is gyűjtenünk, rendszerezünk és szolgáltatnunk kell. Mindez új feladatokat, egyúttal új lehetőségeket is jelent számunkra: megteremtődtek a technikai feltételei annak, hogy a felhalmozott tudásanyag „kiszabaduljon” az intézmények falai közül.

A DEENK sikeres pályázatok révén az országban elsőként tudta megvalósítani a kulturális értékek digitális gyűjteményének és az intézményben ke-

letkezett tudományos eredmények egyetlen portálba történő integrálását. Az iDEA nevet elnyert *Integrált Debreceni Egyetemi Archívum* több külön-külön működő és fejlesztett adatbázis összefésülése.

A DEA néven 2005-ben létrehozott Debreceni Egyetem elektronikus Archívum célja már eleve sokrétű volt: egyrészt a fizikai formájukban nehezen és csak korlátozásokkal közrebocsátható kulturális értékek tárolását és szolgáltatását a Digitális Könyvtár fejlesztésével kívánta biztosítani, másrészt feladatának tűzte ki az intézmény tudományos eredményeinek összegyűjtését, tárolását és kereshető formában történő szolgáltatását.

Minőségbiztosítás

Az Európai Unióba történő csatlakozás megkövetelte a minőségi szolgáltatások növelését, a könyvtári minőségfejlesztés és minőségbiztosítás elindítását. A magas színvonalú könyvtári szolgáltatásokat a különböző könyvtártípusra vonatkozó irányelvek kidolgozása szolgált. 2003-ban meghatározták az MSZ ISO 11620:2000 szabvány alapján a könyvtári teljesítménymutatókat („Teljesítménymutatók a magyar könyvtári rendszerben”), a munkabizottságban a DEENK kezdeményező szerepet töltött be az általános irányelvek, teljesítménymutatók esetében.

A DEENK a pályázatok végrehajtására, a könyvtárban folyó minőségbiztosítási munka koordinálására, a minőségfejlesztési tevékenység egységes szempontok szerinti végzésére létrehozta a *Minőség Irányítási Tanácsot* (MIT). Tagjait a *Könyvtári Tanács* választotta, a testületben a tagkönyvtárak vezetői és munkatársai vettek részt, külső szakértőként pedig a munkát a *Könyvtári Intézet* munkatársa segítette.

A minőségbiztosítás területén végzett munka összefoglalójaként elkészült a *Minőségirányítási Kézikönyv*, majd a könyvtár megpályázta a „Minősített Könyvtár” címet, melyet 2011-ben az országban elsőként meg is kapott. A minőségbiztosítási munka nem lankadt, és ennek eredményeként a DEENK elnyerte a rangos „Könyvtári Minőség Díj”-at.

Milyen tanácsot lehet adni a jövő nemzedékének, ha Ranganathant szeretnék idézni a megváltozott környezetben?

TMT 64. évf. 2017. 9. sz.

A könyvtárak az emberiséget szolgálják!
Tiszteld a tudás átadásának minden formáját!
Intelligensen használd fel a technológiát a szolgáltatások fejlesztésére!
Óvd a tudás szabad hozzáférhetőségét!
Tiszteld a múltat, és tegyél a jövőért!

Beérkezett: 2017. VIII. 14-én.

Virágos Márta

a Debreceni Egyetem Informatikai Karának tudományos főmunkatársa,
a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár nyugalmazott főigazgatója.

E-mail: mviragos@lib.unideb.hu